

1.

KOMUNISTI O KOMUNISTIMA U RATU – USPOREDNI NARATIVI

Pripremio: Drago Roksandić

UDK: 329.15-051 Gaćeša, V.
329.15-051 Marjanović, J.

Sažetak ► U sve obimnijoj literaturi o hrvatskim i jugoslavenskim komunistima od 1935. do 1941. te u godinama Drugoga svjetskog rata mnogo je baštinjenih pitanja iz rasprava prije 1990., mnogo ih je novih, drugačije postavljenih, a sve se više mijenja i odnos prema ranijim („ideologiziranim“) radovima u istraživanjima, odnosno sve je više novih „čitanja“ starijih radova. Polazi se sa stajališta da je profesionalnom historičaru svaki rad koji makar *in nuce* sadržava historiografski, tj. kritički provjerljive obavijesti i spoznaje za temu kojom se bavi važan, u konačnici, manje ili više nezaobilazan. U hrvatskoj i jugoslavenskoj historiografiji od 1945. do 1990. godine bila se razvila, pored ostalog, kultura kumuliranja memoarskih obavijesti aktera zbivanja do 1945. godine, koje su potom bile dostupne razmjerno uskom krugu ovlaštenih korisnika i kultura „kanoniziranja“ aktera koji su bilo svojom smrću ili posebnom ulogom u prošlosti imali oficijelno pravo biti prikazivani na način koji je imao vrijednosno i ideologijski poželjne učinke u društvu. Ovaj rad posvećen je takvim usporednim narativima o dvjema osobama, proglašenima narodnim herojima, koje su markirale glinsko i banijsko partizansko iskustvo 1941. i 1942. godine – Vasilju Gaćeši i Josipu Marjanoviću – Josi – u memoarskoj vizuri Ranka Mitića, sekretara Kotarskog komiteta Komunističke partije Hrvatske Glina u to doba i oficijelnoj historiografskoj vizuri Đure Zatezala, dugogodišnjeg direktora Historijskog arhiva u Karlovcu.

Summary ► Communists about communists in war – comparative narratives. In the increasingly voluminous literature on Croatian and Yugoslav communists from 1935 to 1941 and in the years of the Second World War,

there are many inherited questions from discussions before 1990, many of them are new, differently posed, and the attitude towards the earlier ones (“ideologized”) works in research) is also changing more and more, that is, there are more and more new “readings” of older works. It starts from the point of view that for a professional historian, any work that even *in nuce* contains historiographical, i.e. critically verifiable information and knowledge about the subject it deals with is important, ultimately, more or less unavoidable. In Croatian and Yugoslav historiography from 1945 to 1990, there developed, among other things, a culture of accumulating memoir information written by actors of events up to 1945, which were then available to a relatively narrow circle of authorized users. Quite a different one was a culture of “canonizing” actors who had acquired either by their heroic death or a special role in the past the official right to be portrayed in a way that incarnated desirable values and ideological effects in society. This work is dedicated to such parallel narratives about two persons, declared national heroes, who marked the Glina and Banija partisan experience in 1941 and 1942 – Vasilj Gaćeša and Josip Marjanović – Josi, firstly, in the unpublished memoir of Ranko Mitić, secretary of the District Committee of the Communist Party of Croatia Glina in that era and the official historiographic vision of Đuro Zatezalo, the long-term director of the Historical Archive in Karlovac after the Second World War.

Ključne riječi ► iskustvo ustanka, Hrvatska, Banija, 1941., Vasilj Gaćeša, Josip Marjanović – Josi, usporedni narativi

Key words ► uprising experience, Croatia, Banija, 1941, Vasilj Gaćeša, Josip Marjanović – Josi, comparative narratives

<https://doi.org/10.17234/9789533792972.43>

Usve obimnijoj literaturi o hrvatskim i jugoslavenskim komunistima od 1935. do 1941. te u godinama Drugoga svjetskog rata mnogo je baštinjenih pitanja iz rasprava prije 1990., mnogo ih je novih, drugačije postavljenih, a sve se više mijenja i odnos prema ranijim („ideologiziranim“) radovima u istraživanjima, odnosno sve je više novih „čitanja“ starijih radova. Polazim sa stajališta da je profesionalnom historičaru svaki rad koji makar *in nuce* sadržava historiografski, tj. kritički provjerljive obavijesti i spoznaje za temu kojom se bavi važan, u konačnici, manje ili više nezaobilazan. Ne ulazeći u brojnije konkretne implikacije ovakva pristupa, ograničit ću se na problem promjene historiografskog diskursa u vezi s poviješću 1941. koji se zbilo u jugoslavenskoj, napose hrvatskoj historiografiji 1970-ih objavljivanjem 24 sveska biblioteke *1941-1942. u svjedočenjima učesnika narodnooslobodilačke borbe* (gl. ur. Radomir Petković) u izdanju Vojnoizdavačkog zavoda JNA, u Beogradu 1975. Interes za ovu seriju javio se korištenjem rukopisnim gradivom u fondu HR-HDA-1372: Memoarsko gradivo sudionika radničkog i revolucionarnog pokreta – koje se godinama, u hrvatskom slučaju, kumuliralo u Institutu za historiju radničkog pokreta Hrvatske – upravo zbog potreba rada na ovome, glinsko-vrginmošćanskom projektu. Nije bilo teško uočiti da su se brojni rukopisi koji su u njemu godinama bili pohranjeni na različite načine već koristili u historiografiji i publicistici, ali je još vidljivije bilo da neki među njima – bar kada je riječ o području mojeg interesa – iziskuju cjelovito istraživanje i vrednovanje kao posebno vrijedni izvori. Svojom sadržajnošću izdvajao se rukopis Ranka Mitića „Kazivanje na zbivanja i događaje iz našeg revolucionarnog radničkog pokreta“, a danas je pohranjen u dvjema strojopisnim inačicama u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. Svojim opsegom (236 str.), bogatstvom obavijesti, izravnošću iskaza, kritičkim reminiscencijama te nadasve činjenicom da potječe od predratno-ratnog sekretara Kotarskog komiteta Komunističke partije Hrvatske Glina i člana Okružnog komiteta Komunističke partije Hrvatske Karlovac, rukopis i danas izaziva istraživačku pozornost. Sudeći prema datumu recenziranja („Zagreb, 1. VI. 1965.“), nastao je u vrijeme višesmjernog, ubrzanog razvitka Insti-

tuta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, ali se Mitićev rukopis fragmentarno objavljivao, s različitim preinakama, prije svega u izdanjima Historijskog arhiva u Karlovcu i spomenutoj beogradskoj „megaseriji“, koja je vjerojatno najvažnija time što je objavljivanjem golemog broja svjedočenja o 1941./1942., neovisno o naknama, kritički pluralizirala diskurs, imajući na umu i tridesetogodišnji odmak i kulturu sjećanja na početak ustanka.

Nasuprot Ranku Mitiću (Donje Selište, Glina, 1. travnja 1916. – ?), dr. Đuro Zatezalo (Donje Dubrave, 21. srpnja 1931. – Donje Dubrave, 6. kolovoza 2017.), neovisno o svim kontroverzama koje je uvijek na različite načine izazivao, posvetio je svoj radni vijek istraživanjima ratne prošlosti Hrvatske između Kupe i Une te između Save i Velebita. Kao pravnik, arhivist (utemeljitelj i dugogodišnji direktor modernoga Historijskog arhiva u Karlovcu) i povjesničar, nezaobilazan je akter „kulture pamćenja“ razdoblja 1941. – 1945. Njegov opus, kao i narav brojnih izdanja koje je uredio izmiču bilo kakvoj jednoobraznoj klasifikaciji. Neki su od njih oficijelne, kanonske u publikacijama koje heroiziraju iskustvo narodnooslobodilačkog rata i njegove aktere.

Ovom prilikom, u prilogu radu o glinskim i vrginmošćanskim komunistima od 1935. do 1941./1942., htio bih – korištenjem usporednim narativima o dvojici glinskih komunista, kasnije proglašenih narodnim herojima, Vasilju Gaćeši i Josipu Marjanoviću – upozoriti na mogućnosti neiskorištenih istraživačkih pristupa. Njih dvojica nisu slučajno izabrana jer su obojica na različite načine već 1941. svojim imenima postala simboli Narodnooslobodilačkog pokreta. Njihovim ranim smrtime taj je status postao neupitniji.

Međutim, što je vrijeme više odmicalo, glinske legende o Gaćeši i Marjanoviću blijedjele su u rascjepima između sve zaoštrenijih kritičkih narativa i, nasuprot tome, sve većeg javnog ravnodušja prema vremenu koje su inkarnirali. Vjerojatno ništa ne pridonosi toliko oživljavanju interesa za njih kao ljude i aktere u svojem vremenu koliko revizionistički negacionizam koji ih nastoji obesmisлити i zaboraviti. U tome oživljavanju opravdano više ne može biti mjesta za ideologijski impregniranu heroiku. Ostaje „goli život“.

I.

VASILJ GAČEŠA, SELJAK KOJI JE POVJEROVAO KOMUNISTIMA 1941. GODINE, A PARTIJI BIO I OSTAO SPORAN – OSIM U LEGENDI

Partijska odluka o podizanju ustanka na Baniji i Kordunu u srpnju 1941. godine, točnije, na području kotareva Glina, Vrginmost i Vojnić, donijeta je na savjetovanju koje su u šumi Abez, nedaleko Vrginmosta, 19. srpnja održali Rade Končar, sekretar CK KPH i član CK KPJ i Josip Kraš, član Politbiroa CK KPH i član CK KPJ s vodećim komunistima u spomenutim kotarevima Rankom Mitićem i Milutinom Baltićem iz Gline, Radom Bulatom, Milanom Manojlovićem Gedžom, Stankom Maslekom i Brankom Nikolišem iz Vrginmosta te Žarkom Čujićem i Stankom Opačićem Čanicom iz Vojnića: „U Abezu je odlučeno da se do 23. srpnja 1941. počne s oružanim akcijama. Dogovorene su konkretne akcije na cijelom području Korduna i Banije, koje su trebale označiti početak masovnog općenarodnog oslobodilačkog ustanka. Končar, prema Bulatovim riječima, 'nije krio da već kasnimo'.“¹ Kotarski komitet KPH Glina, s Rankom Mitićem na čelu, operacionalizirao je tu odluku 21. srpnja, u večernjim satima. Stanko Bjelajac, jedan od sudionika dogovora, zapisao je u svojim sjećanjima:

Ne znam kako su ostali drugovi doživjeli taj trenutak, ali za sebe znam da sam bio vrlo uzbuđen. (...) Među nama nije bilo ni jednog profesionalnog vojnika koji bi mogao dati realniju ocjenu naših mogućnosti s obzirom na neznatan broj naoružanja koje je u to vrijeme bilo evidentirano na području Komiteta. Sekretar je zadatke postavio po grupama, određivši za ciljeve napada u prvom redu žandarmerijske stanice. Međutim, koliko je koja stanica imala jaku posadu, sa koliko je i kakvog naoružanja raspolagala – o tome se nije puno razmišljalo. Isto tako nije se diskutovalo o tome da li će, s obzirom na neznatan broj naoružanja kojim su grupe raspolagale biti u stanju da izvrše postavljene zadatke. (...) Sve u svemu, kad bih bio tog momenta sabrao sve oružje kojim su raspolagali komunisti na teritoriju KK Glina, iznosilo bi to tridesetak civilnih pušaka (štuceva i lovačkih) sa najviše četiri do šest karabina i nešto pištolja. Time je trebalo razoružati, prema odluci sekretara, žandarmerijske stanice: Obljaj, Klasnić, Mali Gradac, Donje Selište i općine Grabovac, Maja i Jukinac.²

U zakazano vrijeme, 23. srpnja, nijedna od ovih glinskih akcija nije izvedena s izuzetkom grabovačke, koju

su izveli 41 ustanik iz Vlahovića, Luščana, Šušnjara i Gornjeg Drenovca s nekomunistom Vasiljom Gaćešom na čelu. U svima drugima komandne odgovornosti bile su komunističke. Za razliku od svih ostalih, grabovačka je akcija postupno bila pripremana i to nakon što se saznalo za ubojstvo svih glinskih Srba 12./13. svibnja 1941. godine. Glavni akter priprema bio je Adam Mraković Dmitrović, komunist, koji je do proglašenja Nezavisne Države Hrvatske radio kao činovnik u glinskome kotarskom sudu, kada je i otpušten s posla. Vratio se u rodni Vlahović, gdje je i ranije partijski bio djelovao među suseljanim. Bio je uvjeren da ih u ustanak može povesti samo netko tko među njima samima ima potreban ugled, autoritet i tko je inače poduzetan i hrabar čovjek:

Takvu ličnost je našao u Vasilju Gaćeši, jednom od hrabrih seljaka, koji se i pre rata sukobljavao sa tadašnjom vlasti i pokazao se vrlo hrabar i odvažan, te je u selu i okolini bio cenjen i poštovan. Zbog njegove plahovitosti i prijeke naravi mnogi su ga se i pribojavali. Vasilj je bio najpogodnija ličnost da stane na čelo planirane akcije i da njome rukovodi...³

Imao je i minimalno vojno iskustvo artiljerijskog podnarednika, ali i proživljene šokove raspada Vojske Kraljevine Jugoslavije.

Ranko Mitić i Vasilj Gaćeša nisu se ranije osobno poznavali, ali su od srpnja 1941. godine pa do Gaćešine pogibije u travnju 1942. njih dvojica bili ključni akteri partizanskog ustanka na većem dijelu Banije. Tim je važnije što je sve Mitić o njemu smatrao važnim zapisati u sjećanjima – u prvi mah, očito – za internu uporabu u Institutu za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Zagrebu, početkom 1960-ih godina. Iako je Mitić dio ovih svojih sjećanja objavio u prigodnim izdanjima, historiografija o Narodnooslobodilačkom pokretu na Baniji od 1941. do 1943. godine bila bi uvelike drugačija da je ovaj rukopis bio javno dostupniji 1960-ih godina.

U kontrapunktu spram Mitićeva Gaćeše stoji Gaćeša kojeg je narativno kanonizirao dr. Đuro Zatezalo u *Narodni heroji Jugoslavije* (od. ur. Petar Kačavenda – Dušan Živković), Partizanska knjiga – Narodna knjiga – Pobjeda, Beograd – Titograd ?, 255. Kada je riječ o historio-

grafsko-publicističkim izdanjima poput ovoga, važno je imati na umu da su izlazili negdje na granici leksikografije i primijenjenog političkog obrazovanja. Koliko god u njima znalo biti obavijesti do kojih se teško moglo doći u vremenu prije interneta, ritualizirane ideologijski konotirane formulacije nužno su imale ograničen učinak, iako je broj korisnika takvih izdanja bio na tisuće puta veći nego Gaćešinih sjećanja u trezorima Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, odnosno Hrvatskog instituta za povijest, a danas Hrvatskoga državnog arhiva u Zagrebu, gdje su sada dostupna istraživačima, ali još uvijek slabo korištena.

PS: Prelistavajući memoarsku literaturu o ratnim godinama, vratio sam se izvrsnome partizanskom dnevniku Ivana Šibla, virovitičkog i zagrebačkog ilegalca, a potom banijskog partizana, previdjevši što je sve on bio zapisao o Vasilju Gaćeši u svojim ratnim sjećanjima⁴:

...mene se Vasilj Gaćeša dojmio kao pravi legendarni ustanički vođa. Doslovno je odgovarao mojim knjiškim predodžbama o likovima revolucionarnih komandanta, kakvi su bili, recimo, Čapajev, Ščors i drugi. Očito, bio je on sasvim drugi format čovjeka negoli svi ostali partizani i partizanski starješine koje sam dotad susreo.⁵

U početku je Partija imala i poteškoća s Gaćešom, jer je bio politički neizgrađen i sirov. Trebalo ga je izgrađivati. Kod toga su veliku ulogu odigrali drugovi iz Okružnog komiteta. Vasilj je bio bistar i inteligentan. Imao je mnogo vrlina. Brzo je shvatio i prihvatio ideje i ciljeve oslobodilačkog rata i revolucije. U vrijeme kada sam ga prvi put susreo, Vasilj je već bio član Komunističke partije. (...) Njegova je smrt težak udarac za narod ovoga kraja, teži od ijednog udarca dosad. U njemu je narod gledao oličje otpora slobodnih banijskih sela.⁶

Drugog Gaćeše na Baniji nema. Svi koji dolaze poslije njega i na njegovo mjesto mogu biti izvrsni borci i junaci, mogu biti politički izgrađeniji od njega, s većom općom kulturom; mogu biti čak i vojnički naobraženiji. Takvih ima u našem odredu. Pa ipak, Gaćeša je kao ličnost bio snažniji od svih. Bio je pravi ustanički vođa, od onih koji iskrсну odjednom iz mase u danima općenarodne borbe i postaju legendarni junaci o kojima buduća pokoljenja pjesme pjevaju. Dosad smo imali komandanta Banije, odsad ćemo imati samo komandanta Banijskog partizanskog odreda. Nikada više nijedan komandant Odreda neće imati onakav ugled u jedinici i u narodu kakav je imao Vasilj Gaćeša.⁷

A)

RANKO MITIĆ O VASILJU GAĆEŠI (FRAGMENTI)⁸

POVLAČENJE U ŠUMU – FORMIRANJE LOGORA

Grupu koja je napadala Grabovac predvodio je Vasilje Gaćeša. Oni su uspješno završili akciju likvidirajući ustašku posadu. Trojicu zarobljenih ustaša likvidirali su. To je izvršio po nalogu Gaćeše Nikola Demonja i to sa jednim metkom. Interesantno je, da je pokojni Demonja tada upitao Gaćešu, da tko će za njih odgovarati – Gaćeša se je primio za pištolj i na to kaže: odgovaram ja, samo ih likvidiraj.

Pričao mi je poslije Gaćeša kako je on shvatio ustanak kao da će već sutradan biti sve u našim rukama – željeznice, gradovi i ostalo. Slično tome njemu je govorio Petar Vladić, a ovome Simo Todorović. Međutim, neposredno poslije izvedene akcije na Grabovac (133) pojavio se je redoviti voz i Gaćeša tada kaže: „O bogati, jesmo prevareni“! On je sada sam, samoinicijativno išao i obavještavao ljude da se sklone predviđajući represalije od strane ustaša, a sa svojim ljudima poslije akcije ujutro 24. VII dogovorio se je da se sastanu kod Jovina groba u šumi Šamarici. Jovo je bio nekadašnji hajduk i za njegov grob u šumi znali su manje-više svi. Ja koliko se sjećam, kada smo govorili o ustanku na Jurinim brdima ni Končaru, a ni Krašu nije bilo jasno, da bi mogle ustaše tako reagirati i izvršiti takav masakr nad ljudima.

Šamaricu Gaćeša je dobro poznao još od ranije, jer se je bavio i zakupom i eksploatacijom šume. Sada dakle, Gaćešina grupa na čelu sa njim prva je stigla i okupila se u šumi kod Jovina groba.

U pogledu organizacije logora i logorskog života nitko nije od ranije imao iskustva. Doduše, neki od ranije imali su priliku da vide kod šumskih radnika kako ovi prave bajte i to nam je sada dobro došlo. Ja sam se tada prvi put upoznao sa tim izrazom.

Prvih dana života u logoru „Šamarica“ potrebna hrana sakupljala se je na dobrovoljnoj bazi. Vasilje Gaćeša kako je poznao niz ljudi i na području Dvorskog kotara to je i njima slao ceduljicu tražeći tim putem da dadu svoj prilog u prehranbenim artiklima. Po ovim zadacima radila su braća Nevajda noseći Gaćešine cedulje na označene ljude, a prikupljali su hranu i od drugih ljudi i to na dobrovoljnoj osnovi kao što sam rekao.

Prvi dani bili su dosta teški i mučni. Gaćeša je smatrao da je prevaren, jer kada je njemu Petar Vladić prenašao direktivu za ustanak rekao mu je da treba noćas

samo lupiti, a sutra će već to biti sve naše, jer Partija organizuje ustanak u cijeloj zemlji.

Sada, kada je Simo Todorović prvi puta došao u kontakt (134) sa Gaćešom u šumi, ovaj je ispitivao Petra Vladića, da tko je njemu dao direktivu za ustanak. Vladić je kazao, da je njemu prenio direktivu Simo Todorović. E, pa dobro, kaže Gaćeša kada je došao Simo, a tko je tebi prenio direktivu? Simo Todorović: „Meni je prenio Ranko Mitić“. Kada sam ja došao u logor sretne me Čane Bjelajac i priča mi to, pa me još u šali upita, da li sam ja bio pred istražnom komisijom. Ja, da kako? On: „Vasilije ispituje, da tko je izdao naređenje za ustanak“. Čane govori meni da mu je i on rekao, da sam ja dao njemu direktivu našto je Gaćeša upitao, da tko je njemu. Kada sam mu rekao, da je tebi O. K. Karlovac on me upita, da gdje je taj. Ja, da je u Karlovcu. „E, milu mu majku, ne možeš do njih“ – rekao je na to Vasilije Gaćeša. Čane Bjelajac došao je u logor Šamaricu organizovano sa svojih četrnaest Majskopoljančana. Svi oni bili su naoružani i kao pravi vojnici stigli su u logor. Takvi su bili prvi dani života u logoru Šamarica. Bilo je tu i kolebanja. Međutim, kada je došao Stanko Čane Bjelajac sa svojih 14 momaka naoružanih puškama situacija se je počela mijenjati. Bili su to okretni i sposobni momci. Pa i Gaćeša je vidio, da je to ipak tada predstavljalo snagu. Oni su sobom ponesli i tamburice. Pjevali su, pa je sve to zajedno unosilo novi štimung u život logora.

(...)

U prve dane kako smo počeli živjeti logorskim životom (135) utvili smo bili sebi u glavu da akciju djelovanja trebamo usmjeriti samo na likvidiranje istaknutijih ustaških koljača. U tom cilju znam da smo bili dali zadatak trojici drugova da likvidiraju Misona, dr Reboka i Nikicu Vidakovića – trojicu od najistaknutijih ustaških zločinaca u Glini. Ovaj zadatak dobili su: Milan Martinić zvani Ređa, sada pukovnik JNA, Nikola Drobnjak penzionirani potpukovnik JNA živi u Beogradu i Dušan Griva, pao kao politkomesar u Slavoniji koji je bio došao kao borac proslavljene banijske proleterske čete. Za ovaj zadatak oni su se prurili i stavili crvene fesove na glavu. Od oružja imali su pištolje. Međutim, na žalost, oni nisu uspjeli u ovome zadatku.

Dulje vremena natezali smo se oko toga da li da napadamo samo koljače ili svakoga onoga tko nosi pušku protiv nas. Zauzeli smo stav da tučemo svakoga tko je uperio pušku protiv nas. To je bila odluka štaba Šamaričkog logora i KK KPH Glina.

Komanda Šamaričkog logora bila je slijedeća: komandant Vasilije Gaćeša, komesar Stanko Čane Bjelajac, a sekretar bio sam ja. Što se tiče same organizacije logora to je bilo djelo Gaćeše. Za te stvari on je imao jako mnogo smisla.

U logoru od samoga početka imali smo organizirane radione. Tako smo pored ostalih imali bravarsku i kovačku radionicu. U tim radionicama vršene su opravke oružja kojeg je bilo jako mnogo zahrđalog i pokvarenog.

U ovo vrijeme sada imamo jednoga druga koji je pravio barut. To se koliko mi je poznato nigdje ne spominje. To je bio Lazo Zlonoga rodom iz Majskih Poljana. On je nama proizvodio baruta u dovoljnoj količini. Jest, ovaj barut je bio malo krupan, ali to nije ništa smetalo, jer je bio kod upotrebe perfektan. Lazo je bio samouk u tome. Sve što je trebalo za dobivanje baruta dobio je, (136) a ovaj njegov rad bio nam je od ogromne koristi za vrijeme dok su borci imali pretežno civilno naoružanje – lovačke puške, kubure i sl.

Barut kojega je Lazo pravio upotrebljavali smo još i za razvaljivanje željezničke pruge a i za punjenje mužara koje smo upotrebljavali kod napada radi izazivanja panike kod neprijatelja – tobože kao da pucaju topovi. Lazo je proizvodio barut sve tamo negdje do sredine 1942. g. kada smo definitivno povukli civilno naoružanje iz naših jedinica.

U jednoj našoj radionici uspjeli smo skoro riješiti problem proizvodnje mina za bacače. Tu smo imali dobre mašine koje smo povukli iz Bešlinca. Međutim, u tome nas je prekinuo neprijatelj kada je 1942. g. krivnjom jedne žene radiona provaljena, pa je tada neprijatelj odvuкао i strojeve.

U zaseoku Dangubi u Brezovom Polju imali smo radionicu u kojoj smo proizvodili poznate banijske topove. Proizvodnji ovih topova prišao je samoinicijativno Simo Jednak i radio ih je, zajedno sa svojim bratom Stankom i još nekoliko drugova.

Simo Jednak rodom je iz Gornjeg Selišta. Izučeni je mašinista, a prije rata radio je kao rudar u rudniku Trepči. On je sin od moje tetke – sestre moga oca. Još prije rata Simo je bio napredan čovjek i sa nama je često održavao kontakt. Kada bi mu govorili u vezi sa članstvom u Partiji znao je reći, da on to još ne može, jer da nije sa religijom raščistio. Bio je vrlo pošten. Znam, da je imao dreš kojim je vršio drugima za ušur ali od toga dreša najmanje je imao koristi on sam. On je bio jedan od uglednijih samostalskih političara u našem kraju ali uvijek je išao sa nama komunistima. 1941. godine od-

mah po kapitulaciji stare Jugoslavije njemu je među prvim zaprijetila opasnost, pa se je već tada krio zajedno sa mnom od ustaša. A kada je počeo oružani ustanak od prvoga dana iskreno se je priključio k nama i kao što (137) sam napomenuo samoinicijativno. Sa bratom Stankom pristupio je proizvodnji banijskog topa. Kada je Simo napravio prvi top isprobali smo ga u selu Hajtiću. Kada Simu neki vojnici pitaju za balističke osobine toga topa onda to ispada smiješno. Jer to je tada bilo tako – metni granaticu u top, pripali kordu pa do kuda stigne.

Zimi 1941/1942. godine bio je snijeg, ustaše su napadali, a sa brda Hajtić ovaj naš top je pucao. Bila je prava komanda: „Top broj tri – pali“! Kada on opali skoči top kao jarac. Ustaše su ostali zabezeknuti pitajući se otkuda partizanima topovi. Meni nije poznato koliko je ovih topova proizvedeno, ali znam koliko je bilo smijeha na njihov račun, da su ih kasnije tražili Bosanci i još neki drugi.

Ostao mi je u sjećanju slučaj sa topom kada su ustaše napadali Vlahoviće. Tada je bio topdžija Vaso Rebrača – danas je još živ i nosilac je partizanske spomenice. Tu je bio prisutan i Gaćeša. Na topu je bila neka greška i kada je opalio, top je eksplodirao i topdžija je lakše ranjen u nogu. Gaćeša je tada primijetio: „Zamisli, kada je ovdje ranjenih, šta je tek tamo kod onih“.

Simo Jednak u toku čitavog rata ostao je na našoj strani. Poslije rata bio je rukovodioc u privredi, a danas živi kao penzioner u Gornjem Selištu.

Narod iz onih sela, gdje je bio direktno ugrožen odmah po otpočinjanju prvih naših akcija povukao se je u šumu. Seljaci u šumi stvaraju svoje logore i to na principu jedno selo jedan logor. Tako Trnovčani imaju svoj trnovački logor, Gradčani gradčanski logor i t. d. Ti logori u kojima je smješten narod, civili odvojeni su od našeg šamaričkog logora u kojem su borci. U ove logore mi odlazimo i narodu govorimo i objašnjavamo situaciju.

U tako formiranim logorima stvaraju se i to spontano odbori. Ovi odbori pored ostaloga imali su zadatak da održavaju (138) vezu sa vojskom, da okupe potrebna obavještenja sa terena o prehrani naroda itd. Mi u to vrijeme još uvijek nismo dovoljno budni da ne bi netko održavao vezu sa ustašama ili žandarmerijskim stanicama. Nama je tada bila najbliža neprijateljska stanica u Malom Gradcu.

Što se tiče funkcija i zadataka spomenutih odbora jasne predstave o njima tada još nema. Oni nastaju spon-

tano. Mi smo se tada šalili sa Petrinjcima u logoru Kaline da su oni formirali odbore samo da ih prehrane, pa su oni te svoje odbore u početku zvali prehrambeni odbori.

Veza između logora je postojala i dobro je funkcionirala. Ta veza održavana je između šamaričkog, Kaline i logora u Prolomu. Još uoči samoga ustanka ja sam održavao vezu sa Arturom Turkulinom, tada sekretarom KK KPH Petrinja i članom OK KPH Sisak. KK Petrinja tada je bio u sklopu OK Sisak, a KK Glina u sklopu OK Karlovac. Turkulin je imao neke svoje rođake u Ravnom Rašću, Ostojiće i k njima je dolazio. Uoči ustanka ja sam se tu sa njima dva puta sastao. Tom prilikom razgovarali smo i dogovarali se o mogućnostima tko će šta moći uraditi u momentu kada bude dan znak za početak ustanka.

Dolazak grupe Sisčana sa Vladom Janjićem Capom i Marijanom Cvetkovićem u logor Kaline kao i kasnije njihovo povezivanje s našim logorom, pa polaganje naše prve partizanske zakletve i zajednički izvođene akcije, ostavilo je vrlo dubok i snažan odjek u srpskim masama koje su bile ugrožene i progonjene i sada dobar dio njih nalazio se u zbjegu. Oni su se svojim očima uvjerali sada, da su došli Hrvati i hrvatski sinovi da se zajedno sa njima bore protiv ustaša i okupatora. Među našim narodom sada je bilo daleko mnogo lakše raditi i govoriti o bratstvu Hrvata i Srba. (139) (...) U vezi sa logorom „Vasilj Gaćeša“, kojega bih ja nazvao i centralnim logorom, pored onoga što sam rekao još bih nešto spomenuo. On je bio centar u svakom pogledu i to vojnički, a isto tako i politički. To naročito važi za ovaj naš gornji glinski kraj. Tu je sada bilo i središte Kotarskog komiteta KPH Glina, po čijoj odluci se je ovaj logor i formirao. I ako se je u to vrijeme nešto čulo i znalo o partizanima, onda se je to upravo znalo po tome logoru.

Na samome početku logorskog života, kada je naša grupa brojala nas 80 partizana, ja sam pored ostaloga insistirao na tome (141) da kada smo na okupu da iziđemo svaki dan na šamarički put i tu smo i održavali naše konferencije. Na tim našim skupovima mi smo razgovarali, vodili diskusije o raznim pitanjima i na taj način se još bolje međusobno zbližavali i upoznavali. I moram reći, da je tu bilo nevjerovatnih shvaćanja počam od one seljačke hajdučije, koji su mislili da smo mi hajduci. Njima je sada mило – onima koji su nekada ranije krali stoku u Posavini. Njemu ranije žandar je bio najveći neprijatelj i po njegovom shvaćanju kada bi nestalo žandara, za njih bi nastupila sloboda, pa sada, kada mi tučemo žandare, to je njima mило. (142)

(...)

Ostao mi je u sjećanju dojam kojeg sam stekao kada sam prvi puta došao u logor zajedno sa Simom Todorovićem. Bilo je četiri sata ujutro, kada tom prilikom jedan šapće Simi i kaže mu: „Vatra“. Simo govori glasno, da bih i ja mogao čuti i pratiti razgovor kao sekretar. Ovaj sada Simi, da su noćas bili u akciji. Simo njemu, da u kakovoj su to bili akciji. Išli smo krasti ciganima krmke, odgovara ovaj Simi. Meni se je digla kosa na glavi kada sam to čuo i pomislio sam u sebi, kako to narodni borci, a išli krasti krmke, pa sam i sam upitao, da šta je to bilo. On meni, da su išli krasti krmke. Ja, da ma kakve krmke i sve ne vjerujem. On – ciganske, i popravi da se ciganski mogu krasti. Kada sam mu počeo objašnjavati kako je to nepravilno i ostalo u vezi s time, on me je gledao kao da sam ja lud.

Jedan slučaj bio je u momentu kada su doveli vezanog jednog ustašu u logor, koji je klao u glinskoj crkvi. Dovedi su ga seljaci – njih nekoliko i jedan od njih dođe k meni i šapćući govori mi, da ustaša ima više hiljada kuna i da to uzmemo kako je on predložio pola meni – pola tebi.

O VASILJU GAČEŠI

Vasilj Gaćeša rodom je iz sela Vlahović. Kao dječak od 10–12 godina ostao je bez oca. U kući i ako je brat Đuro bio stariji od Vasilija, on je vodio kućno gospodarstvo. Prije rata bio je otresit i moglo bi se reći rabijatan momak. Znao je imati često sukobe sa žandarima zbog sitnih prestupa, pa je žandare nevjerovatno mrzio. Samo na riječ žandar on je znao i od te mržnje prema njima da problijedi i dobije temperaturu. Kada svi žandari budu likvidirani, govorio je Gaćeša, tada će tek biti prava ljudska sloboda. Za vrijeme stare Jugoslavije bio je zatvoru zbog (143) neke krađe koju je on navodno primio na sebe, a poznat je bio kao kavgađija. Interesantno je, da svi oni „junaci“ koji su se volili tući sada u revoluciji barem koliko je meni poznato na ovome terenu zatajili su. Gaćeša je u tome bio izuzetak. Tako na primjer bio je neki Radić Petar rodom iz Klasnića. Ako je trebalo po narudžbi uz Bogdana Ercegovca da se izazivaju Hrvati ili, da se netko iz političkih razloga iznenada lupi on je bio kao stvoren za to i za takove akcije bio je uvijek spreman. A 1941. godine kada su ga došli žandari hapsiti pokazao se je kukavicom i tom prilikom sam se je ubio. Na ovaj ili onaj sličan način i drugi tzv. bojadžije su završavali.

Vasilj Gaćeša bio je neobično bistar čovjek. Po prirodi vrlo inteligentan. Organizacija života u logoru bila je njegovo djelo. Naročito je imao razvijen smisao za organizovanje raznih djelatnosti u logoru. Tako smo mi zahvaljujući Gaćeši imali u logoru svoje mlinove – pekaru i sve ostalo što je tu trebalo sada za život. Sve se je to gradilo i podizalo njegovom inicijativom.

Ponekad, u nekim akcijama, Vasilije je znao biti brzoplet. On bi pozvao sebi desetare da im objasni pravce napada. To je znao učiniti na putu povlačeći nogom po prašini. Govorio je – ovo ti je pruga i put, ovo ovdje cesta, a ovo su bunker. Sve to on je u prašini označavao. Tada bi odredio zadatke. Ti ćeš [sa] svojim ljudima ići sa ove strane, ti [sa] svojim sa one, a ja ću odovuda. Sve je to on u prašini na putu označavao. Inače nije volio da mu se netko suprotstavlja.

Gaćeša je poznao vrlo dobro cijelu Baniju. On je znao tako rekuć od kakovoga je materijala koja kuća građena, da li od tvrdog ili mekanog. On je tako znao u kojoj se zgradi može neprijatelj utvrditi i na koji način. Za njega se može slobodno (144) reći bez pretjerivanja da za Baniju nije trebao karte.

Kako se je razvijala borba i u procesu nje sticalo se iskustvo, razvijao se je i to rapidno Gaćeša. On je u početku znao na svoju ruku uspostavljati u selima i zaseocima pravdu. Slično nešto kao što su radili vojvode za vrijeme 1. srpskog ustanka. Ako bi netko nekome npr. ukrao svinju ili nešto drugo, došao bi Gaćeša i sa štapom bi izmlatio pola zaseoka i na taj način dijelio on pravdu. Mi smo ga za takovu njegovu samovolju znali kritikovati i govoriti mu da to ne smije raditi. Obično bi nam u početku na ovo rekao: „Drugovi, to je izazivanje.“ Međutim, mi nismo popuštali i ona bi na kraju uvidio da nije u pravu.

Jednom ja sam sa njim došao u vrlo oštar sukob. Mi smo održavali našu prvu partijsku kotarsku konferenciju u selu Trnovcu. Bila je to još 1941. g. To je prva konferencija u partizanima na slobodnom teritoriju, a druga je zapravo po redu. Na toj konferenciji ja sam podnio referat. Gaćeša je već tada bio član Partije. U dvorani gdje smo tada održavali konferenciju tada je malo napit upao Vasilj Gaćeša i Milanu Despotu od prilike rekao je ovako: „Šta vi Hrvati radite“ i Milan se je tada s njime počeo malo svađati. „Ja ću sutra kada upadnem u Maju“ – jedno ustaško uporište – „preko pedeset djece nabiti na nož.“ Ja sam to čuo i vidio. Tu je bio prisutan i dr Ivo Brodarac i on bi mogao opisati kako se je to tada njega dojmilo. Kada sam to ja čuo, skočio sam i dreknuo na

Gaćešu. Rekao sam mu – „Vasilije Gaćeša, kada si sada rekao, da bi ti i djecu klao, onda ću te ja ubiti svojom vlastitom rukom. Sada prekini – ovdje je partijska konferencija i sjedi tamo. Ako progovoriš još i jednu riječ, a da je prije toga ne zatražiš i dobiješ, izbacit ću te sa konferencije napolje.“ On je bio tada komandant partizanskog odreda Banije. Zašto sam ja tada morao na ovaj način reagirati? Ja sam tu tada apsolutno morao tako postupiti. Jer da ja nisam tako postupio, mogli bi reći – e, pa što je to – (145) ovaj ovdje je vojvoda, četnik ili neki drugi vrug. Zato sam ja morao tako nastupiti. Gaćeša je to progutao jedino meni.

Ne vjerujem da bi bio to nekome drugome. On je znao da se ja nisam bojao. Mi smo do tada već bili i zajedno u nekim akcijama i mogao se je u to uvjeriti. Jednom 1941. g. on i ja vraćali smo se zajedno iz Brđana i tamo kod Knezovljana bili su neki lugari prebačenih pušaka preko ramena. Nismo znali tko su. Ja i Gaćeša legli smo iza jednog orahova panja i namjestili puške za gađanje. Pita Gaćeša: „Hoćemo li okinuti?“ Ja – „nemoj, uhvatit ćemo ih žive pa da vidimo tko su i šta su. Ne prijeti nam nikakova opasnost.“ Kada su se približili vi-knemo „stoj“ i pitamo tko su. Oni, da surađuju sa našima, a kada smo Turkulinu rekli da smo ih skoro ubili, on nama da dobro što nismo jer ih je on dobro poznao. Međutim, jedan od njih zvao se je Krpan. Zadao nam je kasnije jada i kamo sreće da smo ga tada ubili. On je izdao Jandru Čipora – seljaka iz Posavine. Bio je član Okružnog komiteta, a izdao je i Pejaka.

Što se je borba jače rasplamsavala i u naše redove kako su stizali novi borci, to je Vasilije Gaćeša dolazio do saznanja da ovaj rat neće tako brzo završiti, ali da će na kraju biti neminovno naša pobjeda. U to se je on uvjerio sto posto.

Kada smo znali proučavati na našim sastancima pojedine teoretske stvari kao npr. nastanak i razvitak društva, pri čemu bi obično počimali od prvobitne zajednice, Gaćeša je znao često puta svojim umjesnim pitanjima dovesti čovjeka u škripac kako da mu se odgovori. I tu je dolazila njegova bistrina do izražaja, a tražio je u svemu logiku.

Pričao mi je Gaćeša, da se je za vrijeme kapitulacije stare Jugoslavije nalazio u Šibeniku. Tu je bio u vojsci, a imao (146) čin rezervnog artiljerijskog podnarednika. Kada je Jugoslavija kapitulirala on se je iz Šibenika uputio kući i na tom putu sreo se je u Hercegovini s četnicima Čede Milića. Među njima je bio nekoliko dana. Oni su ga nagovarali da ostane sa njima, govoreći mu kako je on stvoren za četnike. On njima, da ne može, jer da oni

ubijaju žene i djecu, a on to da ne može, jer da su žene i djeca nevini, pa čiji oni bili.

Gaćeša 1942. g., kada se je glavnina naših snaga povukla u Bosnu, nije htio tamo da ide. Oko 1.000 boraca tada je tamo otišlo. Gaćeša, ja i Artur Turkulin ostali smo tada na Baniji. Sa nama je ostala tada naša proleter-ska četa i 3. četa 3. bataljona. Znam da smo se tada međusobno šalili kako nam je pobjegla vlada.

U martu mjesecu 1942. g. napali smo proleter-skom četom i 3. četom 3. bataljona Glinsko Novo Selo. Tu smo razbili domaće ustaše. Nakon toga povlačili smo se prema Vuksanima pa prema šumi Šanj kod Petrinje kamo smo išli da razbijemo tamošnji vodovod. U toj akciji sa nama učestvovao je i Vasilj Gaćeša.

Kada smo se povlačili prema Šanju, domobrani iz Bačuge napali su nas. Njih je vodio tamošnji domobranski zapovjednik neki profesor Jordana. Dok ih vodi protiv nas, promatra dogledom i zastajkuje. Mi plegli i neće-mo pucati dok nam se ne približe na blisko rastojanje. Kada su prišli i mi na njih jurnuli, Jordana i ostali dali su se u bijeg. Jordana je bacio šljem sa glave i dogled da mu bude lakše pri bijegu. Tu smo pohvatali nekoliko domo-brana, a neke ranili. Ranjene domobrane stavismo u kola i pošaljemo u glinsku bolnicu.

Tu smo tada dočekali jedan kamion i u njemu uhvatili jednoga potporučnika iz Mrakovog Zdruga, trojicu domobrana, tri puškomitraljeza i pismo vlastoručno koje pukovnik Mrak upućuje (147) poglavniku Paveliću. Pukovnik Mrak je bivši jugoslavenski oficir po činu kapetan koji je avionom pobjegao Nijemcima kao njemački špijun. Vojska, kojom je on sada zapovijedao, ubila je Vasilja Gaćešu. U pismu pukovnik Mrak kaže Paveliću ovo: „Poglavniče, slobodan sam da Vam se obratim ovim pismom i da Vam predložim sljedeće: ove seljake ustaše treba rasformirati i oduzeti im oružje jer četničko-komunistički banditi kada god zažele mogu svaku tu seljačku posadu da likvidiraju i oni su postali izvor njihova naoružanja. Drugo, protiv ovakove taktike koju oni upotrebljavaju, ja sam nemoćan...“ I sada on navodi ... „oni su napali Glinsko Novo Selo i ja sam odmah tamo poslao dvije bojne. Međutim, oni me tamo nisu dočekali. 50 km dalje oni su izvršili novu akciju. Ja sam tamo opet poslao svoje bojne, ali me oni ni tamo nisu dočekali. Protiv takove taktike, ja ne mogu ništa poduzeti. Nego ne treba žaliti sredstva za uhodarsku službu, jer od stanovništva grkoistočne vjeroispovijesti ne može se dobiti baš nikakvih obavještenja i to počev od djeteta pa do starijih ljudi. Nitko ne da nikakvih podataka o njihovome kretanju.“

Ja sam sada u ovome Mrakovu pismu Paveliću prvi puta naišao na to kako oni gledaju na našu partizansku taktiku borbe.

Sada u ovo vrijeme naši su uhvatili nekoga Gaju iz sela Klinac. Ovaj je šurovao s ustašama i kada su ga doveli k nama kažu: „Druže komandante, doveli smo ga.“ Pita Gaćeša: „Jesi li ti Gajo?“ Ovaj odgovara: „Jesam.“ Tada ga Gaćeša primi i zvizne. Mi nato Gaćeši, da on ne smije tući nikoga, a ako nekoga treba, onda neka to učini netko drugi, a ne on kao komandant.

Gajo kao ustaški špijun osuđen je na smrt strijeljanjem. Kada je bio pripremljen za strijeljanje, kod izvršenja kazne zatajio je metak i Gajo je sada počeo bježati u pravcu žandarmerijske (148) stanice u Mečenčanima. Mali Ljubanac – Ljuban Kordić, rodom iz Komogovine, kovač po zanimanju, a bio je u proleterskoj četi, kada je vidio Gaju gdje bježi i da još nema daleko do same žandarmerijske stanice, okrene seljačka kola i potjera konje u pravcu stanice. Sada uzme pušku i kada je Gajo bio još svega 50 koraka do stanice, opali i tu ga ubije.

Sa našima toga puta ja nisam otišao gore za Brubanj, gdje je Gaćeša poginuo jer sam ostao u selu Borojevićima, da pišem prvomajski proglas OK Banije. Smjestio sam se u kući Đure Kladarina. Tu je bio njegov stari otac Jovan. On je nama još 1941. g. donosio hranu. Znao nam je tada govoriti: „Djeco, jeste vi bedasti. Pa sa čime vi mislite srušiti državu. Ti misliš tom kuburetinom srušiti državu?“ Velimo mi njemu na to: „Stari, nemoj ti demoralisati, jer ćemo mi tebe ubiti.“ On nato: „Možete vi i ubiti, ali sa čime ćete srušiti državu – jeste li vi bedasti?“

Kada smo mi 1942. g. formirali brigade, stari Jovan bio je još živ, stradao je u 4. i 5. ofenzivi. Jašim ja na konju, a Jovan gleda preko plotu, imamo mi tada i po koji top. Ja njemu: „Jovane, što misliš sada?“ On meni kaže: „E, djeco, svaka vam čast, mogli ste onda i ubiti, ali ja tada još uvijek nisam vjerovao.“

Tada ja još ništa nisam znao za pogibiju Gaćešinu. Krenuo sam u selo Trnovac, gdje nam je bilo središte K[otarskog] Komiteta. Tu je bio Seljo Ogulinac Franjo. On je sada otišao za Slavoniju. K nama upadne Milan Pavlović Mićun, sada je generalpotpukovnik i komandant tenkovskih jedinica JNA. Tada je on bio operativni oficir štaba partizanskog odreda Banije. Za stare Jugoslavije bio je aktivni oficir, inače vrlo simpatičan momak. Ja sam se volio šaliti sa njime. Pitam ga: „Mićune, kako si?“ On sav probljedio, izgledao je kao izgubljen i rekao mi: „Pa, zar vi ne znate za našu tragediju?“ Pitam ja: „Kakovu tragediju?“ On. „Poginuo je naš (149) ko-

mandant.“ „Kakvi komandant?“ On: „Vasilj Gaćeša.“ To je bilo kao grom iz vedra neba.

Kod sebe mi smo još uvijek imali zarobljenog domobranskog potporučnika iz Mrakove jedinice koga smo namjeravali mijenjati za jednog našeg dobrog druga Šušnjar Janka, koji je bio uhvaćen kao terenski radnik. Šušnjar je išao u učiteljsku školu, a danas je general JNA. Kada smo čuli za pogibiju Gaćešinu, dali smo odmah likvidirati ovoga potporučnika jer je on na nas pucao do posljednjeg metka. Sada su OK za Baniju i štab partizanskog odreda donijeli odluku o mjesec dana osвете za našega prvog komandanta Vasilija Gaćešu.

Bilo je ljudi koji su Gaćešu pokušavali prikazati kao četnika. Međutim, to apsolutno ne stoji. Ima niz činjenica gdje je Gaćeša u svome stavu prema četnicima bio dosljedan, oštar i beskompromisan. Jedan od primjera navest ću kada je 1941. g. došao na naš teren jedan četnik obučen u seljačko srpsko odijelo sa opancima. Zvao se je Marko, a rodom je bio iz sela Brđana sa dvorskog kotara. Govorio je da je došao iz Užica i da ga je ovamo poslala njihova vrhovna komanda sa zadatkom da pomogne organizaciju ustanka. Na terenu ja sam se tada slučajno našao sa Srećkom Manolom, on je odlazio gore za Kordun. Rekao sam mu da ćemo mi ovoga četnika likvidirati, jer da je on ovamo došao da minira naše redove. Manola mi je na to rekao, da ne bi to trebalo učiniti jer da bi to bilo pogrešno itd. Međutim, kada je Manola otišao, izdali smo naređenje da se ovaj četnik uhapsi i dovede u štab odreda. Gaćeša se je pokazao beskompromisan i u sudu čiji je bio i on član glasao je bez kolebanja za likvidaciju ovoga četnika. To smo mi sada i učinili. Jer mi smo u to vrijeme već bili obaviješteni o izdaji četnika i njihovom napadu kojega su izvršili (150) na naše snage u Srbiji, pa u pogledu suradnje sa njima mi nismo tada imali nikakovih iluzija.

U našem šamaričkom logoru od samoga početka imali smo sud, koji je svaki slučaj, bilo da se je radilo o ustaškim elementima ili o četničkim, temeljito ispitao i prije donošenja odluke nastojao utvrditi materijalnu istinu. Nekih propisa još tada u tom smislu nismo imali kao npr. kako i koliko ljudi da bude u sudu. Sjećam se, kada smo sudili nekim ustašama i četnicima da nas je tada bilo sedmorica u sudu, pa smo u šali nazvali to sudom sedmorice. U tome sudu kao član bio je i Vasilj Gaćeša. Mogu reći, da je on zaista bio revolucionaran, beskompromisan i nikada se nije kolebao pri donošenju odluka.

POLAGANJE PARTIZANSKE ZAKLETVE

Prvu partizansku zakletvu mi smo polagali 28. IX 1941. godine. Polaganje zakletve izvršeno je na šamaričkom putu odmah iznad našeg šamaričkog logora. To mjesto je danas obilježeno spomen-pločom.

Polaganje ove naše prve partizanske zakletve predstavljalo je tada veliku manifestaciju narodnooslobodilačkog pokreta. Ovdje su sada bili Sisčani i Petrinjani – Kalinaši, kako smo ih mi tada zvali. Oni su došli u naš logor. Polaganju zakletve prisustvovalo je i nekoliko hiljada ljudi ovoga kraja.

Sam čin polaganja zakletve bio je vrlo svečan. Bili smo postrojeni u kare. Ja sam kao domaćin – sekretar komiteta – otvorio svečanost. Rekao sam par riječi o značenju polaganja zakletve, a tada sam predao riječ Vasiliju Gaćeši kao komandantu logora. On je tom prilikom održao govor. Osim Gaćeše govorili su još: Ivan Rukavina – danas generalpukovnik JNA – tada je bio komandant GŠH, (151) Srećko Manola, tada komandant Banije i Korduna. On je i čitao zakletvu. A ispred grupe Kalinaša govorio je Marijan Cvetković.

Zakletva, koju smo ovdje položili bila je službena partizanska zakletva koju su polagali i drugi partizanski borci. Ova zakletva imala je veliki odjek u našem kraju. Naročito je imalo veliki značaj istupanje Marijana Cvetkovića kao Hrvata u pogledu širenja bratstva i jedinstva srpskog i hrvatskog naroda ovoga kraja.

U to vrijeme bilo je najaktuelnije boriti se za bratstvo i jedinstvo Srba i Hrvata. Jer, uvjeriti srpski narod u našem kraju da su i Hrvati na strani NOB-e tada je bilo vrlo teško. Ali, nama je sada bilo mnogo lakše, kada je narod vidio uniformirane hrvatske borce kao partizane i poslije istupanja Marijana Cvetkovića, pa akcije na Gradac, koju su uglavnom izvršili Hrvati iz logora Kaline. Tako je nama sada bilo daleko lakše govoriti o bratstvu i jedinstvu hrvatskog i srpskog naroda i o našoj zajedničkoj borbi protiv zajedničkog neprijatelja.

Što se tiče bratstva sa Hrvatima u našem kraju, ono je išlo, iako u početku teško. Ali jednome broju ljudi nika-ko nije išlo u glavu bratstvo sa muslimanima. Govorili su oni: „Hajde, dobro Hrvati kako tako i braća su, ali otkuda Turčin da nam bude brat. Krajina gore bila je jako zaostala. 98% nepismenih.⁹ Bilo je povučeno pljačkom i otimačinom, pa je tako u početku ovaj živalj bio masovno povučen ustašama. (...) (152)

ZAJEDNIČKE AKCIJE S KALINAŠIMA – PALJENJE ŠAMARIČKOG LOGORA – ODLAZAK U SELA

Još prije nego smo izvršili poznatu zajedničku akciju na Zrinj, koja je po mome mišljenju imala određeni značaj za dalji (153) razvitak ustanka u našem kraju, mi smo sa Kalinjanima imali nekoliko zajedničkih akcija. Među takove akcije spada i ona izvršena na voz kod Brđana. U ovoj akciji sa nama sudjelovali su Petrinjci. Sisčani tada nisu bili sa nama.

Prije nego smo krenuli, u ime Kalinjana govorio je Tkalc, španski borac, rodom iz Istre. O njemu piše Branko Ćopić kao o mineru u grupi s Ivanom Harišem Gromovnikom. Ispred glinske grupe tada sam ja govorio, a zatim smo krenuli zajedno u akciju.

U mojoj desetini tada pored ostalih tada su bili Čedo Borčić i Uroš Krunić. Kada smo stigli u Brđane postavili smo minu. Upaljač smo vezali špagom koju je trebalo povući u momentu kada naiđe voz. Vozovi napunjeni njemačkim vojnicima i oružjem često su tada prolazili. Nijemci su već bili napali Sovjetski Savez. Dok smo tako uzbuđeno iščekivali nailazak voza, neki Savo Šamac pre-rezao je špagu nožem. I tako dok su određeni drugovi vukli za špagu sa namjerom da upale minu, vukli su na prazno i mina nije eksplodirala. Borcima je dojadilo, psihička napetost bila je maksimalna u onom iščekivanju dolaska voza. Vozovi sada nailaze, a mina ne pali. I odjednom borci sami na svoju ruku raspale po jednome vozu. Kasnije smo dobili obavještenje da je bilo dosta mrtvih i ranjenih Nijemaca u vozu. Voz pošto je pret-hodno bio usporio vožnju, odmah je produžio dalje, a mi smo se zatim povukli.

Značaj ove naše akcije bio je dvojak. U prvome redu njen značaj je u tome što su u njoj učestvovali zajedno sa nama i Petrinjci i drugo narod onih sela dolje prema željezničkoj pruzi sada nas je prvi puta vidio. Oni su do tada za nas čuli, ali nas nisu vidjeli. Narod ovih sela primio nas je kao svoje. Dobro su nas hranili. Dali su nam sve najbolje što su imali, pa su nam čak pekli i palačinke. Takovi je narod bio u Starom Selu, Čakale, a i (154) u ostalim selima gdje smo došli.

Druga zajednička akcija partizana šamaričkog logora i Kaline bila je napad na žandarmerijske stanice Mali Gradac i Klasnić. U ovoj akciji sudjelovali su Sisčani. Kalinaši su napadali Mali Gradac, a mi Šamaričani – grupa Vasilja Gaćeše – Klasnić.

Grupu Kalinaša koja je napadala Mali Gradac vodio je Vlado Janjić, a našu grupu Šamaričana vodi Vasilije Gaćeša.

Zadatak jedne i druge grupe bio je da se unište žandarmerijske stanice u ova dva mjesta kao neprijateljske baze, a koje su se nalazile dosta blizu naše baze i činili su nam poteškoće kod našeg kretanja, jer u postavljali zasjede i dočekivali naše kurire i hvatali ih.

Napad jedne i druge grupe uspio je. Žandari su davali jaki otpor. Međutim, sutradan ujutro žandari su se povukli, bolje reći pobjegli iz Klasnića kao i Malog Gradca. Grupa, koju je vodio Capo na Mali Gradac, ubila je nekoliko žandara.

U našoj grupi, koja je napadala Klasnić, nalazio se je i Ranko Papuča – zvali su ga „Rankica“. To je bio krasan čovjek, dobar drug i hrabar borac. U ovoj akciji on se je istakao. Za vrijeme napada skočio je na prozor s namjerom da upadne u zgradu, gdje su bili žandari i u tom momentu netko od naših opalio je iz puške i ranio Rankicu.

Rekao bih, da je značaj ovih akcija posebno u tome, što smo mi likvidacijom žandarmerijskih stanica u Klasniću i Malom Gradcu proširili naš dotadašnji slobodni teritorij po kojemu se sada slobodno kreću naše patrole i kuriri, ne bojeći se da će ih iznenaditi neprijateljske zasjede postavljene iz Klasnića i Malog Gradca. Taj značaj akcije mislim da ne umanjuje (155) činjenica što tom prilikom nismo ništa zarobili od oružja, kojega su žandari ponesli sa sobom bježeći u Glinu.

B)

ĐURO ZATEZALO O VASILJU GAČEŠI¹⁰

GAČEŠA NIKOLE VASILJ

Rođen je 1. novembra 1908. godine u selu Vlahović, Glina, Hrvatska. Potječe iz seljačke porodice. Još kao dječak od osam godina ostao je bez oca. Iako je njegov brat Đuro bio stariji, gospodarstvo je vodio Vasilj. Već kao mladić poznat je kao otresit i odlučan. Ljudi su ga poštovali. Često se sukobljavao sa žandarmima i štitio sirotinju. „Kada svi žandari budu likvidirani“, govorio je Gačeša, „tada će tek biti prava sloboda“. Još prije drugog svjetskog rata Vasilj se družio s komunistima svog kraja, pa je i zbog toga često proganjan od tadašnjih vlasti.

Kapitulacija starojugoslavenske vojske zatekla ga je u Šibeniku u činu artiljerijskog rezervnog podnarednika. Inteligentan i snalažljiv, Gačeša se uspio, preko Bosne, vratiti kući i donijeti dvije ručne bombe, za koje je znao reći: „Treat će one kao komad hljeba.“ Već u aprilu i maju 1941. žandarmi i ustaše ga svakog dana traže, ali

im on vješto izmiče, krijući se u šumama. Saznavši za direktive KPJ o podizanju ustanka, Vasilj ih svesrdno prihvaća. S drugim komunistima svoga kraja okuplja ljude, savjetuje ih da ne vjeruju ustaškoj vlasti i da prikupljaju oružje. Sredinom jula 1941. godine, s Gačešom je bilo već 30 ustanika naoružanih lovačkim puškama, kuburama, kremenjačama i ponekom vojničkom puškom.

Partijsku odluku donesenu u šumi Abez kraj Vrgnmosta, 19/20. jula, da počne ustanak na Baniji i Kordunu, provodi već 23. jula, kada s ustanicima raspoređenim u tri grupe napada željezničku stanicu i općinu u Banskom Grabovcu. Uništava posadu, željezničku stanicu, općinsku zgradu i oduzima 12 pušaka s municijom. Već u ovoj akciji Gačeša je ostavio snažan utisak na sve borce, i ispoljio posebnu prisebnost u situaciji koja je nastala sutradan, bježanjem naroda od ustaških zlodjela. On okuplja, 24. jula, prvu grupu partizana Banije, u Šumarici, kod Jovina groba. Vodi brigu o životu izbjeglog naroda iz sela Vlahovića, Grabovca, Drenovca, Šušnjara i Luščana. U tu svrhu organizira rad pekara, mlinova, straže, zemunice i druge potrebe za život u šumi. Dobro je poznao Baniju. Znao je od kakovog su materijala kuće građene u pojedinim mjestima, što mu je omogućavalo da planira kako izvesti akciju za uništenje neprijatelja.

Već poslije nekoliko izvedenih akcija, Gačešino ime se pročulo u cijeloj Baniji.

Na I konferenciji partijsko-vojnih delegata Korduna i Banije, u Petrovoj gori, 19/20. septembra 1941. godine, Baniju predstavlja komandant Vasilj Gačeša. Upravo tog dana primljen je i za člana KPJ. Već 28. septembra 1941. Vasilj govori pred postrojenim borcima prilikom polaganja partizanske zakletve u Šamarici. Pamte se njegove riječi: „Junak će biti onaj borac čiji će moral izdržati sve nedaće u ovom našem pravednom ratu.“ U septembru je iz okoline Siska došla u Šamaricu grupa partizana-Hrvata, što je imalo izuzetan značaj za razvitak ustanka u ovom kraju. Gačeša je od prvih dana ustanka pravilno usmjeravao narod Banije, govoreći da se do slobode može doći samo zajedničkom borbom svih naroda Jugoslavije. Pružajući ruku Vladi Janjiću Capi, narodnom heroju, rekao je: „Ovu četu Hrvata iz Siska što nam je ti doveo u pomoć, nosit će Banija kao malo vode na dlanu dok je Vasilja i dok je Banije.“ Za kratko vrijeme je uspio da, raznim akcijama, dobro naoruža svoje borce.

Banijci su imali i prvi top koji je napravio seoski majstor Simo Jednak. U napadu su vješto koristili svoje topove, kojih je, krajem 1941, bilo oko dvadeset. Vasilj

Gaćeša postao je član G[lavnog] š[taba] H[rvatske] oktobra 1941. godine na konstituirajućoj sjednici u selu Vučkovići, u Petrovoj gori. On je i član Štaba Korduna i Banije. S borcima Banije, Vasilj je u svakodnevnim borbama s neprijateljem, uči ih vojničkim vještinama i prekaljuje u akcijama. Svojim Odredom napada ustaško-žandarmske i domobranske posade u Bačugi, Gvozdanjskom, Vlahoviću, Malom Gracu, Klasniću, Žirovcu, Obljaju, Zrinju i drugim mjestima. Decembra 1941. postaje komandant Banije. Njegovo prisustvo među borcima davalo je osjećaj hrabrosti i nepobjedivosti. Pod njegovim vođstvom bili su uvijek spremni ići u borbu, ne znajući za strah pred neprijateljem.

Posebno teške ali uspješne borbe vodi zimi i u rano proljeće 1942. Iako je sve jedinice uputio preko Une za Bosnu, Vasilj s proleterskom četom i junakom Banije, Demonjom, nanosi neprijatelju teške poraze na Baniji.

Aprila 1942, Gaćeša je poslije postavljene zasjede ustašama u Trnovcu, otišao sa svojim izmorenim, izgladnjelim i promrzlim borcima u selo Brubanj. Tu je, u noći 29. aprila, opkoljen od ustaša s jednim vodom boraca.

Prsa u prsa našao se junak s neprijateljem na vratima kuće. To je omogućilo dijelu boraca da iskoče kroz prozor i da se izvuku iz postavljene klopke. Pao je legendarni junak Banije sa svojih 9 boraca. Njegovo tijelo prenijeto je u Trnovac, u podnožje Šamarice, i 1. maja 1942. sahranjeno uz počasni plotun Demonjine proleterske čete.

Narod Banije nije zaboravio komandanta Vasilja Gaćešu. Njegovo ime nosila je u svim bitkama 1. brigada 7. udarne banijske divizije.

Narodnim herojem proglašen je 6. decembra 1944. godine.

Dr. Đu[ro] Za[tezal]

II.

JOSO MARJANOVIĆ – SELJAK/RADNIK IZ VELIKE SOLNE, KOMUNIST GLOBALNIH HORIZONATA

A)

RANKO MITIĆ O JOSI MARJANOVIĆU (FRAGMENTI)¹¹

(...) U to vrijeme 1934. godine dolazi iz Južne Amerike – Urugvaja Joso Marjanović – seljak iz Solne. On je u Americi postao komunista, a prije nego je došao u Jugoslaviju, završio je u Montevideu jednogodišnju partijsku školu. On je bio divan čovjek i pravi tip revolucionara. Idejno je bio vrlo zreo, po hrabrosti neustrašiv i dobar govornik.

Kada je Joso došao osnovao je sam partijske organizacije bez veze, kontakta sa partijskim forumom. Osnovao je organizacije u Velikoj i Maloj Solni, Stankovcu, Selkovcu i drugim nekim selima. Seljaci kraja Jose Marjanovića stvorili su takovu situaciju, da k njima tada u to vrijeme nisu dolazili ni žandari ni financi, a da se prije toga nije signaliziralo, pa bi se tada oni okupili. Meni je pokojni Joso pričao, da je on pročitao u „Proleteru“ da treba tjerati žandare iz sela i braniti seljake (23) od njih i financa. Seljaci su sadili duhan više za svoje potrebe, pa bi dolazili financi i te sadnice bi im rezali. To im sada seljaci nisu dozvoljavali.

Ljeti 1936. godine u šumi Pokulama – gdje su bile livade za pašu lugari su branili seljacima da pasu tu stoku. Sada su se seljaci digli, potjerali lugara i doveli stoku da pase.

Ovdje bih napomenuo, da u Glini u ovo vrijeme djeluju i frankovci i da tu postoji još od ranije ustaška organizacija na čelu sa advokatom Pukom dr Mirkom. On je kasnije za vrijeme NDH bio ministar pravosuđa u vladi Ante Pavelića. Kod naroda glinskoga kraja ostao je u ružnoj uspomeni tako da su ljudi još tada za njega govorili: „Bolje da ti u kuću uđe vuk nego Puk.“ Znao je ljudima razvaljivati i kuću samo da naplati parničke troškove.

Ustašama – frankovcima ovakovi rad Jose Marjanovića nije išao u prilog, pa su ga oni 1935. g. pokušali likvidirati. Pucali su u njega i Joso je bio ranjen u bedru. Tada ga je Veljko Drakulić primio u Dom, a zatim ga odveo bratu Pubi u Karlovac, koji mu je pružio pomoć i izvadio mu metak.

U Domu gdje je Veljko Drakulić radio bio je zaposlen kao tipografski radnik jedan stari socijalista. Zvao se Fransoa. To je jedan od trinajstoroce koji su 1918. g. pro-

marširali Glinom pod crvenom zastavom. Bio je vrlo duhovit i sada, kada je Joso Marjanović ranjen bio u Domu Veljko mu je rekao, da ga ne smije ni pogledati. Kada je Joso otišao upitao ga je Veljko: „Onda, što kažeš stari, zgodan dečko“, a Fransao njemu: „Bog i bogme, nisam ga ni vidio“. Tobaže držao se je strogo konspiracije.

Sjećam se tako u to vrijeme mi đaci često smo napravili policiji kakovo iznenađenje, pa su nas sada sve češće pretresali - (24) - na željezničkoj stanici. Fransoa se je dosjetio i napisao je podsjetnicu sa tekstom – Gospodine, molim vas ne zajebljavajte me ... To smo mi sada stavili u knjigu i kada bi nas policajac došao pretresti mi bi mu dali knjigu u kojoj bi našao i ovu podsjetnicu.

Joso Marjanović radio je na selu kao seljak i bio je neumoran agitator. Sjećam se, da Josi samo jedna stvar nije išla nikako u glavu. Nije mogao da shvati potrebu plaćanja partijske članarine svaki mjesec. On bi rekao: „Reci ti meni koliko ti ja trebam dati i ja ću dati odjedanput.“ Pa bi znao zajedno sa svojim članovima Partije odvesti 10 – 20 vozova drva i to prodati, a dobiveni novac dati na račun članarine. Svojim radom neumornog agitatora afirmirao se je tada kao poznati komunista.

1935. godine uoči izbora održan je veliki predizborni zbor na Jukinačkim gmajnama – zajednicama. Na zboru bilo je prisutno oko 15 do 20 hiljada ljudi. Ljudi su se tu skupili iz petrinjskog, dvorskog, glinskog pa neki čak iz sisačkog kotara.

Sa rukovodstvom Seljačko-demokratske koalicije onoga kraja dogovoreno je da na zboru govore i dva naša komunista – Đuro Opačić Ićo i Joso Marjanović. Đuro Opačić vratio se je bio također iz Amerike. Bio je izgrađen komunista i vrlo dobar govornik. Na ovome zboru on je govorio, a kada je Joso trebao govoriti, neprijatelji su organizirano zviždali i tako ga onemogućili da mirno govori.

U vrijeme akcije za pašnjake 1936. g. u Pokulama žandari iz Gline i Petrinje su intervenirali. Frankovci su tada smišljeno išli za tim da isprovociraju sukob sa žandarima i oni su nagovorili jednog luckastog čovjeka da se približi da motikom (25) jednom žandaru sa leđa i da ga udari. Sada su žandari ubili jednog seljaka, a jednu ženu su ranili.

Poslije krvoprolića Joso Marjanović je okupio seljake i poveo ih na Glinu. Idući tako prema Glini kada bi se zaustavili, Joso je govorio narodu i hrabrio ga. Josu Borića – svoga komšiju, inače dobrog druga i komunistu poslao je sa jednom grupom na Hađer – 2 – 3 km ispred Gline, da tamo sruše most koji je bio postavljen preko

jednoga potoka kako ne bi mogli sa kamionima stići žandari iz Petrinje, gdje je bila stacionirana jedna njihova četa.

Seljaci, kada su sa Josom Marjanovićem došli u Glinu, opkolili su zgradu sreskog načelnika. Sreski načelnik, star čovjek, počeo je umirivati narod. Tada je Marjanović izvadio sat i kaže načelniku: „Dajem vam rok od pet minuta da nam kažete tko je izdao naređenje da se ubijaju naši ljudi.“ Sreski načelnik dok je s jedne strane narod umirivajući zadržavao, psovao je žandare iz Petrinje da dođu i interveniraju.

Kada su došli žandari iz Petrinje kamionima opkolili su seljake i pozvali ih da se razidu, a kada su otvorili vatru iz mitraljeza u vis seljaci su se razbježali. Joso Marjanović tada je rastvorio svoja prsa i viknuo žandarima: „Pucajte, mislite da vas se ja bojim.“ Međutim, ovaj puta oni nisu uhapsili Marjanovića.

Kao poljoprivrednik, Joso Marjanović bio je vrlo napredan i dobar gospodar, pa je i kao takav uživao veliki ugled među seljacima. A ono što sam spomenuo kao političar bio je neumorni agitator. Za njega preći pješke i po 15 km. da stigne na sastanak nije činilo nikakovu poteškoću. To je on smatrao sitnicom.

1936. g. u Glini grupa komunista organizovala je akciju protiv pijacovine, protiv pijačnih taksa. Ova akcija bila je dobro organizovana i izvedena je sa uspjehom. U toku akcije (26) postavljene su štrajkaške straže, koje su pored ostaloga imale zadatak da na prilazima Gline dočekuju seljake i objašnjavaju im svrhu akcije i potrebu da ne idu u grad na pijacu.

Za vrijeme akcije umiješali su se i žandari. Kad su opazili Milu Dulikravu, rodom iz Donjeg Selišta, uhapsili su ga. Dulikrava je bio komunista, koji je već tada naučio da misli dijalektički. Danas još živi kao penzioner. Žandari su sada uhapsili i Đuru Opačića. Narod kada je čuo za ovo njihovo hapšenje, onako okupljen krenuo je da ih oslobodi. Žandari su sada pustili obojicu. Tada je okupljenom narodu govorio Mile Dulikrava, Đuro Opačić i Stevo Gajić, a nakon toga otišli su pred zgradu sreskog načelstva, pa zatim pred općinsku upravu. Načelnik općine tada je bio u Glini Svetozar Davidović. On je po profesiji bio glumac i narod je sada vikao: „Dolje glumac, dolje junac.“ Tu je bio i Joso Marjanović.

Akcija protiv pijačnih taksa uspjela je. Takse koje su bile 10 dinara sada su spuštene na 4 dinara, a one od 4 na 2 dinara itd.

Uspjesima, koje su bez sumnje postigli naši drugovi, ja bih rekao da su se malo zanesli. Tu je bilo malo i istr-

čavanja kao i npr. akcije Jose Marjanovića u šumi Pokulama i kretanje u Glinu. Neprijatelj je međutim vrebao i čekao zgodan momenat, pa da zaskoči i nanese udarac.

1936. g. došlo je do provale i velikog hapšenja. Tada su bili uhapšeni pored ostalih: Josko Marjanović, Veljko Drakulić, neki Josko Šlosberg – student filozofije – sada živi u Sarajevu. On je ovdje upao ni kriv ni dužan. Jedino što su ga tada smatrali kao komunistu.

Šoprek – šef političkog odsjeka na policiji u Zagrebu vodio je sada istragu. On je bio u Zagrebu ono što je Vujković (27) bio u Beogradu. U toku istrage Josko Marjanović počeo je Šopreka uvjeravati u neminovnost pobjede komunizma našto je ovaj rekao za Josu, da je ideološki prekaljen, pa da mu pokažu to ... I stvarno Josko je tada dobio mnogo batina. Osuđen je bio na tri godine zatvora. Sjećam se, da su mu kod čitanja presude naveli bili, da je stolar po zanimanju, što nije bilo tačno, jer je Josko bio seljak i to napredan. To je vjerovatno zbog toga, da se ne bi vidjelo, da ima i seljaka komunista.

Veljko Drakulić bio je pod istragom nekih devet mjeseci ili godinu dana, a onda je bio pušten. Spomenuo bih Veljkovu snalažljivost na sudu, kada su žandari donijeli pronađeni partijski materijal kod nekog Babića u Solni. Ovaj je bio zakopao materijal u štali u jedan bunker kojega je tu iskopao. Žandari, kada su to pronašli, donesli su na sud kao dokazni materijal. Veljko Drakulić postavio je vrlo vješto pitanje žandarmerijskom kapetanu, da ga moli neka kaže koliko je to bilo duboko zakopano. A kako ste vi to pronašli, pitao je Veljko. Žandar je govorio da je nataknutim nožem na pušci bo i tako došao do materijala. Nato je primijetio Veljko da je to nemoguće, jer da je nož kraći od pola metra i tako je ovo bilo odbaceno. Međutim, u pronađenom materijalu bilo je mnogo marksističke literature. Dosta od toga donio je bio Josko Marjanović iz Amerike kada je došao.

Za vrijeme istrage u zatvoru Josko Borić također krasno se je držao. On je bio prvi komšija Jose Marjanovića. Bio je vrlo bistar čovjek, a prošao je nekoliko država. Volio je tjerati šalu i izigravati čovjeka koji malo zna. Za vrijeme istrage kada mu je Šoprek ponudio kiflu, Borić mu je onako u ironiji rekao: „Nemojte, nemojte, gospodine doktore, znam ja da je vaša plaća malena.“ Isto tako Josko je znao onako vezanih ruku lancima (28) zgrtati mrvicu na podu, a Šoprek kada bi ga pitao, da što to radi, odgovorio bi mu: „Pa znate gospodine doktore, ja sam seljak, pa hoću evo ovdje da očistim.“ Šoprek bi na to rekao žandaru, da je ovaj ovdje lud ili se pravi ludim i dodao bi: „Vodite ga u šumu u tamo streljajte!“ Nato bi

se Josko ustao kao da kreće, pa bi rekao: „Ja znam da gospodin doktor hoćeju pravo.“ Na taj način Josko Borić držao se je vrlo hrabro pred policijom šaleći se i rugajući i sa samim Šoprekom koji je vidio ovu istragu.

Poslije ovog hapšenja i suđenja u Glini i glinskom kraju nastalo je za izvjesno vrijeme zatišje. (...) (29)

(...) (39) (...) U hrvatskim selima također vrši vrlo jaki utjecaj i partijska grupa u kojoj vrlo aktivno rade pored Jose Marjanovića i Veljko Drakulić, Josko Borić, Stevo Klobučar i drugi. Utjecaj te grupe snažniji je mogao bih reći već 1934. g., a naročito on jača 1935. g., kada dolazi do onih jeftičevskih petomajskih izbora i kada je stvorena udružena opozicija. To je imalo snažan uticaj na jačanje gibanja i aktivnosti među hrvatskim masama. Sjećam se jedne priredbe – zabave u Solni – rodnom mjestu Jose Marjanovića, koja je održana 1935. g. odmah poslije izbora. Toj priredbi prisustvovao sam i ja, a na nju su bili pozvani pored Hrvata i Srbi iz srpskih sela. Marjanović je to organizirao. Na toj zabavi bili su prisutni i predstavnici „HSS“-a, pa se je tako tu našao i Štef Tonković rodom iz Nebojana. Bio je poslanik, a po zanimanju seljak, i poznat je bio kao demagog. Sada međutim, na ovoj zabavi svi ovakovi koji su govorili, bili su vrlo oprezni. Oni su u to vrijeme već bili počeli da napadaju komuniste. Ali, međutim ovdje to nisu činili. Izbjegavali su i od toga su odstupali. Oni su bili vrlo dobro informirani o situaciji koja vlada ovdje i o utjecaju koga ima Marjanović i grupa komunista. Zato su oni bili oprezni u svojim govorima i istupanjima, ne napadajući ovoga puta otvoreno komuniste, iako su oni to u drugim zgodama činili otvoreno i direktno. U diskusijama, koje smo mi vodili (39) kasnije s predstavnicima HSS-a, oni su bili uvijek vrlo obazrivi. Ali, kako su bili inače arogantni na drugim mjestima i u drugim zgodama, govorili su uvijek protiv komunista. (...) (40) (...) (47) (...) Općinski komitet Solna. Sekretar je bio Josko Marjanović. (...) (47) (...)

U Glinskom Novom Selu imali smo također partijsku organizaciju. Te organizacije bio je sekretar Petar Vidnić. Njega sam ja otkrio kod Gajića, gdje su se jedno vrijeme održavali (50) sastanci, zborovi i diskusije. Kroz te diskusije vidio sam kakav stav zauzima Vidnić i ne samo on. Jednom zgodom on na jednom sastanku kaže: „Nisam ja za ovakovu politiku već za Lenjinovu – ja sam se za to konačno i borio u Oktobarskoj socijalističkoj revoluciji!“ Nakon toga ja sam se za njega zainteresirao, a kada je formirana partijska organizacija u ovome selu, on je bio njen sekretar.

Moram ovdje priznati, da nam nije bilo baš lako prodirati u hrvatska sela. Išlo je teže. Tamo, gdje je bio Joso Marjanović bilo je dobro, ali u drugim selima ipak zahvaljujući ljudima koji su bili u svijetu, u Americi na radu ili u Oktobarskoj socijalističkoj revoluciji u Rusiji, ipak je išlo lakše. (...) (51) (...)

Još prije naše kotarske konferencije održane u junu mjesecu [1940. – *op. a.*], održale su se općinske partijske konferencije na kojima su pored ostaloga bili izabrani delegati za kotarsku konferenciju. Kotarska konferencija izabrala je novi KK KPH Glina u sastavu: Ranko Mitić, kao polit. sekretar, Dragan Petrović, Veljko Drakulić, Opačić Ilija-Ićo, Joso Marjanović i Stojan Vujaklija-Ćokan. (...) (62) (...)

(...) Uporedo sa ovim logorom koji je ušao u historiju kao „Gaćešin logor“ – to je bio naš glavni logor – imali smo i logor u Prolomu. Tu je došao Joso Marjanović. On je bio i komesar logora. Komandant ovoga logora bio je Ljuban Reljić – bio je žandar za stare Jugoslavije, a sada je mislim pukovnik u JNA. Još prije rata bio je povezan sa nama i bio je dobar i napredan mladić. Ovaj naš logor u Prolomu postojao je sve do pogibije Jose Marjanovića. (...) (135) (...)

NAPAD NA GREĐANE

Željeznička stanica prva kada se ide od Gline prema Topuskom. Ovu akciju izvršila je grupa nas 80 iz logora „Vasilja Gaćeše“ zajedno sa drugovima iz logora „Prolom“, čiji je bio komesar Joso Marjanović, a komandant Reljić. Ovaj napad izvršen je nešto prije od izvršene akcije na ustaše iz Maje, kada smo ubili 25 ustaša. Željezničku stanicu Gređani branili su domobrani.

Prije nego smo išli u akciju na Gređane, mi smo se dobro pripremili. Raspored snaga izvršili smo tako, da je glavni dio jačine jednoga voda kojega je vodio Ilija Tarabić, trebao direktno vršiti napad na uporište, a druge snage podijeljene u dvije grupe, imale su zadatak da vrše demonstrativni napad prema Glini, kako bi neprijatelja zavarali i skrenuli njegovu pažnju od Gređana.

Grupu, koja je vršila demonstrativni napad od Majskih Poljana vodio je Stanko Bjelajac Čane, a druga grupa vršila je također demonstrativni napad također prema Glini, kao i Čanina, prema Glini od Pogledića, šume nedaleko same Gline. U glavnoj grupi koju je vodio Tarabić, bio je pored ostalih i Milutin Baltić. On je od tuda rodnom pa mu je taj kraj vrlo dobro poznat.

Ova naša akcija na Gređane uspjela je potpuno. Do-

mobrane smo razoružali, a u ovoj akciji zarobili smo i prvi puškomitraljez – marke češka zbrojovka. To je za nas u onom momentu bila velika stvar.

O Josi Marjanoviću, koji učestvuje u ovoj akciji na Gređane, a koji će poslije nekoliko dana nakon ove akcije poginuti, još bih nešto rekao. (156) Joso, kada se je vratio s robije 1939. g., mi smo tada već imali Kotarski komitet KPH Glina. Njega smo sada kooptirali u Komitet.

1941. g., kada je već bila proglašena „NDH“ i Švabe kada su se šetali po Glini, bili smo pozvani da se javimo kotarskom predstojniku 16. aprila: ja, Miladin Šurbat, Adam Korak, Andro Šantek i Joso Marjanović. Kotarski predstojnik u Glini bio je tada neki Milić – sada radi kao pravni referent kotarske skupštine Varaždin. Ja sam imao nekog posla u Glini i kada sam tamo došao, sreo sam poznate žandare, koji su me pitali da li sam se javio gospodinu predstojniku. Rekao sam im, da upravo sada idem k njemu. Međutim, ja nisam na to ni pomišljao i od tada ja se nalazim u ilegalnosti. Josu Marjanovića, Miladina Šurbata, Andru Šanteka i Adama Koraka uspjeli su uhvatiti i njih su ustaše otpremile u Zagreb pa od tuda u logor Danicu – Koprivnica.

Joso Marjanović, pričao mi je on sam, da je nagovarao Miladina Šurbata da bježe iz logora. I on je sam na svoju ruku pobjegao iz „Danice“ i došao kući. On bježi iz logora isti dan kada bježe i naši drugovi iz logora Kerestinec. Ovo je vrlo interesantan slučaj po mome mišljenju još neispitan.

Kod nas na Baniji ustanak je bio već počeo, kada je Joso došao kući. On je poručio Stevi Klobučaru, da je stigao i da se krije kod kuće. Stevo je bio član Partije i on je meni to javio. Ja sam rekao Klobučaru, da kako ga pamet uči još sutra na noć Joso mora biti kod mene. I zbilja, Joso je sutradan došao k meni.

Joso Marjanović sada je došao k nama, vodio nas je u jednu akciju na njegovu općinu Stankovac. U zgradi općine (157) bilo je 70 karabina. Na samoj zgradi u međuvremenu bila su izmijenjena vrata, pa kada smo stigli, Joso je udario tamo gdje su bila vrata ranije, a sada su bila zazidana. U to je stražar iznutra otvorio na nas vatru. To je isto učinio i bilježnik iz susjedne kamene zgrade. Kod nas je došlo do komešanja i ovaj zadatak mi nismo izvršili. Nismo uspjeli. Joso se je ovdje bio malo prenaudio. Kada smo vršili pripreme za ovu akciju Josu je govorio, da ako tko bude ranjen od nas, da ćemo ga mi sami dotući kako ne bi pao u ruke neprijatelju i nama činilo teškoće. Ja sam rekao da tako ne bi trebalo raditi, već ra-

njenog druga spašavati, sa čime su se složili i Joso i ostali drugovi.

Sjećam se momenta iz te akcije, kada su se Joso Marjanović i Mile Dulikrava zamijenili šeširima. Tada je k nama došao Rade Jakšić – bio graničar za stare Jugoslavije. Poginuo je kao partizan. On je prišao Josi misleći da je Dulikrava i kaže mu: „Slušaj ti bre, da nas ovaj drugar ne odvede kuda ustašama.“ Joso Marjanović tada je bio među nama jedini Hrvat. Joso Jakšiću: „Pa nemoj družiti tako, ovdje je drug Ranko, a mi se poznajemo još od ranije.“

Joso Marjanović je mislio da on sam može pobiti sve ustaše. Bio je eksplozivne naravi. Mi kada smo formirali odred u Prolomu, Joso Marjanović bio je komesar ovoga našeg partizanskog odreda. Svojom hrabrošću, odnosom i ljubavlju prema ljudima i narodu, počeo je odmah na početku sticati simpatije boraca i naroda. Za Josu su ljudi ovoga kraja znali i ranije, ali ipak ne tako i toliko kao sada kada je otpočeo ustanak.

Neposredno poslije uspjelog napada na željezničku stanicu Gređani koju su branili domobranci, Joso Marjanović je poginuo. Prilikom napada na ovu željezničku stanicu u kojem je (158) učestvovao i Joso, zarobili smo i jedan puškomitraljez.

Joso je bio napadnut sa svojom jedinicom od žandara iz sela Maje i Oblaja i tom prilikom je poginuo. Poslije Josine pogibije odmah poslije napada na željezničku stanicu Gređani, navratili smo u logor Vasilija Gaćeše, gdje smo se kraće vrijeme bili zadržali. Kostur od pokojnoga Jose Marjanovića uspjeli smo pronaći tek poslije završetka rata. On je proglašen za narodnog heroja. (...) (159)

B)

DURO ZATEZALO O JOSI MARJANOVIĆU¹²

MARJANOVIĆ JOSIPA JOSO

Rođen je 30. aprila 1905. godine u selu Velika Solna, Glina, Hrvatska. Potječe iz siromašne seljačke porodice. Osnovnu školu je završio u svom selu, i učio stolarski zanat. Do odsluženja vojnog roka radi kod svoje kuće. Poslije povratka iz vojske, nije se dugo zadržavao u selu. Zbog nemaštine, 1930. napušta rodni kraj, i odlazi u Južnu Ameriku, u Urugvaj, kao pečalbar. Tamo je radnik tri i po godine. Tu se upoznaje s komunističkim ide-

jama, i 1933. postaje član Komunističke partije. U Urugvaju je završio i jednogodišnju partijsku školu. Godine 1934. vratio se u radni kraj. Tu se Joso povezuje s komunistima Gline, gdje u radu partijskih organizacija koristi svoje teorijsko znanje stečeno u partijskoj školi u Montevideu. On okuplja grupe naprednih seljaka i učestvuje u organiziranju partijskih ćelija ne samo u Velikoj i Maloj Solni, nego i u nekim drugim selima kotara Gline, Vrginmosta i Pisarovine. (495)

Marjanović je već tada istaknuti borac u širenju ideja bratstva i jedinstva, što se nije sviđalo ni tadašnjim vlastima ni frankovcima, koji su širili razdor među Srbima i Hrvatima. Frankovci ga sačekuju i iz zasjede ranjavaju, a vlasti za to ne provode nikakvu istragu.

Godine 1935. i 1936. Marjanović otvoreno istupa kao komunist na javnim skupovima i zborovima. On predvodi i 2000 seljaka u demonstraciji pred Sreskim načelstvom u Glini, koji se suprotstavljaju odlukama sreskog načelnika o zabrani prava na ispašu stoke. I kad žandarmi ubijaju dva demonstranta, Joso izlazi na čelo, govoreći: „Ubijte mene, ali nećete moći pobiti narod!“ Zbog revolucionarnog rada, 1936. je uhapšen i osuđen na tri godine robije. Kaznu izdržava u Lepoglavi, i 1939. revolucionar Joso se ponovo vraća u svoj kraj, gdje postaje član novoformiranog KK KPH za Glinu.

Komunist-robijaš ne posustaje, već nastavlja politički rad do sloma stare Jugoslavije.

Dolaskom ustaša na vlast, već 20. aprila 1941. Marjanović je među prvim glinskim komunistima i Srbima uhapšen, i odveden u logor „Danica“ u Koprivnici. Trebalo je da bude strijeljan zajedno s ostalim komunistima, ali je, jedne avgustovske noći 1941, uspio pobjeći iz logora, i doći u svoje selo. Povezuje se s članovima KK KPH za Glinu, i odlazi u sastav prve ustaničke grupe u šumu Prolom, kraj sela Oblaj, na Baniji. Joso postaje komesar partizanskog odreda „Prolom“. Na čelu svog odreda učestvuje u prvim borbama i akcijama na željezničku stanicu Gređani, i na općinu Stankovac. Kao komesar i član KK KPH Glina, radi na organizaciji ustaničkih grupa i jačanju partijskih organizacija. Dese tog oktobra 1941. godine – u iznenadnom sukobu s tri satnije ustaša, domobranci i žandarma – herojski je pao u šumi Prolom, boreći se na čelu svog Odreda.

Narodnim herojem proglašen je 20. decembra 1951. godine

(Đu[ro] Za[tezal]o)

¹ Adam DUPALO, *Banija i Sisak u NOP-u 1941. Događaji, svjedočanstva, dokumenti*, Zagreb 2014., 58–60.

² Stanko BJELAJAC, „Na području kotara Petrinja i Glina 1941.“, u: *Glina. Glinski kraj kroz stoljeća* (ur. Drago Roksandić i Mira Kolar-Dimitrijević), Glina : Zagreb 1988., 225.

³ Đuro BAKRAČ, Joco MRAKOVIĆ, „Prve oružane akcije na Baniji i organizovanje Gaćešinog logora 1941.“, u: *Glina*, 231, 238.

⁴ Ivan ŠIBL, *Sjećanja II. Ratni dnevnik*, Zagreb 1986.

⁵ Isto, 55.

⁶ Isto, 57.

⁷ Isto, 67.

⁸ Ranko MITIĆ, *Kazivanja na zbivanja i događaje iz našeg revolucionarnog radničkog pokreta* (HR-HDA-1372: MG – Ranko Mitić).

⁹ „Krajina gore“, tj. Bosanska krajina [op. a.].

¹⁰ *Narodni heroji Jugoslavije* (ur. Petar Kačavenda i Dušan Živković), sv. 1, Beograd : Titograd 1982., 255.

¹¹ Ranko MITIĆ, *Kazivanja na zbivanja i događaje iz našeg revolucionarnog radničkog pokreta* (HR-HDA-1372: MG – Ranko Mitić)

¹² *Narodni heroji Jugoslavije* (ur. Petar Kačavenda i Dušan Živković), sv. 1, 495–496.